

УДК 94(477.25)

DOI: 10.20535/2307-5244.50.2020.210120

Т. В. Кузнець

ORCID: 0000-0002-9282-110X

*Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини*

О. В. Скус

ORCID: 0000-0001-5063-451X

*Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини*

T. V. Kuznets

Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University

O. V. Skus

Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University

КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ УМАНСЬКОГО ЗЕМСТВА У ВИСВІТЛЕННІ ГАЗЕТИ «КИЄВЛЯНИН»

*Cultural and Educational Activities of Uman District Council
Represented in the Newspaper «Kievlianin»*

У статті систематизовані та досліджуються публікації газети «Киевлянин», найпоширенішої на всій території Південно-Західного краю Російської імперії в другій половині XIX – на початку XX ст., про культурно-просвітницьку діяльність повітового земства одного з найбільших повітів Київської губ. — Уманського. Систематизовано інформацію про Уманське земство переконливо свідчить про широкий спектр діяльності земських установ, а це вмотивовано переконує, що тільки органи місцевого самоврядування можуть відстоювати інтереси регіону та успішно виконувати нагальні соціально-економічні та культурні завдання. Деталізація діяльності місцевого самоврядування на рівні мікроісторії засвідчує переваги його діяльності порівняно з державним управлінням у вирішенні конкретних регіональних проблем. І саме газетні публікації про діяльність земства, систематизовані за проблемно-хронологічним принципом, дають можливість для такої деталізації. Тим більше, що публікації «Киевлянина» про діяльність земств не були предметом комплексного дослідження.

Ключові слова: газета «Киевлянин», земства на Правобережній Україні, Уманський повіт, місцеве самоврядування, Уманське земство, культурно-просвітницька земська робота.

The article analyses the historical experience of administrative reform implementation in the past. The reform of 1864 can be investigated as a good exam-

ple of introduced local self-government (council) in the districts and provinces. Provincial and district institutions were created, and they provided regulatory (provincial and district assemblies) and executive functions (provincial and district councils). On the territory of Right-Bank Ukraine, the elective self-government was introduced by the imperial decree of 14 March 1911. Before the First World War district councils actively contributed to the cultural and economic development of the region. The economic crisis during the war and the revolutionary upheavals slowed their activities, although such councils were officially operating until the end of 1919 and were abolished by the decree of the Soviet Government on 22 January 1920.

The activities of district councils in Right-Bank Ukraine have been analyzed in many prominent works of both domestic and foreign scholars. They studied the district councils' historiography, their organizational and legal status and social functions, political, organizational, and legal foundations of their self-government, economic and cultural activities of their institutions. As a result, a representative source base was formed which includes various types of historical sources. However, only some of them have been put into scientific circulation. The provincial newspaper «Kievlianin (Kyiv Resident)», which was being published in 1864–1919 within the Southwestern region of the Russian Empire, was one of such sources.

Among other materials, this newspaper published reports about the Uman district council, which was formed in July 1911 as an elective body of local self-government. In 1912–1919 “Kievlianin” issued about sixty reports on the formation and activities of the Uman district council, and about forty of them depicted its cultural and educational work. Such materials have not yet been the subject of separate research and were not introduced into scientific circulation. Moreover, since Uman district was one of the largest in Kyiv province (the third-largest in area and the second-largest in population among twelve districts) the analysis of publications on district self-government poses a special interest for historians and political scientists.

Thus, the relevance of this research is determined by two groups of factors, namely, the need for retrospective reflection on the existing experience of the creation and functioning of local self-governing elective bodies for current administrative reforms and, secondly, by the presence of historical sources which were not introduced into the scientific circulation.

The purpose of the work was to systematize the publications on Uman district council in the newspaper «Kievlianin» dated by 1911–1919 and to determine the directions of its cultural and educational activities for deepening general idea by specifying the information about functions of local self-government bodies in late XIX — early XX centuries.

The principles of objectivity and historicism were applied to this research, while historical systemic structural method enabled to present information from

the newspaper as a complex system of the Uman district council's cultural and educational activities.

The article provides a general conclusion that the consistent publications of Kyiv provincial newspaper «Kievlіanin» about the Uman district council gave a clear idea of the cultural and educational policies of the local self-government institutions. The existing experience needs rethinking, due to its importance for the implementation of the modern reform of the state decentralization.

Keywords: newspaper «Kievlіanin», district councils in Right-Bank Ukraine, Uman district, local self-government, Uman district council, district council's cultural and educational activities.

В умовах реалізації в Україні реформи децентралізації, яка надає органам місцевого самоврядування стимул покращувати життя громад, та пошуку оптимальної моделі державного управління й місцевого самоврядування логічним є переосмислення досвіду подібних перетворень у минулому. Мається на увазі досвід управлінських нововведень другої половини ХІХ — початку ХХ ст., що започатковувались земською реформою 1864 р. Положенням про реформу запроваджувалося місцеве (земське) самоврядування з розпорядчими функціями у формі земських зборів та виконавчими — у формі земських управ. Повноваження та функції земств стосувалися сприяння розвитку господарства, транспорту та зв'язку, соціального захисту, освіти й медицини, що є співзвучним із завданням сучасної реформи децентралізації — формування ефективного місцевого самоврядування й територіальної організації влади для створення повноцінного життєвого середовища для громадян, облаштування місцевої інфраструктури, модернізації шкіл, лікарень та ін. Така співзвучність управлінської реформи 1864 р. про створення земських установ і реформи про децентралізацію шляхом формування об'єднаних територіальних громад (ОТГ) згідно з Законом України від 5 лютого 2015 р. «Про добровільне об'єднання територіальних громад» актуалізує потребу в ретроспективному осмисленні досвіду функціонування земств. Актуальності додає й те, що значуща для сьогодення проблема становлення та функціонування земських установ у «неземській» Київській губ. недостатньо вивчена, бо у вітчизняній історичній науці детальніше розглядали триваліший за часом досвід діяльності земств у Лівобережній та Південній Україні.

Земську реформу в шести українських губерніях Лівобережної, Слобідської та Південної України реалізували протягом 1865–1870 рр., на території ж Правобережної — в Київській, Подільській і Волинській губ. — тільки з 1904 р. запроваджувалися спрощені земські установи у формі губернських комітетів, лише з квітня 1911 р. повною мірою почало діяти положення про земства 1864 р. і то з деякими змінами. Земства на українських землях дія-

ли до кінця 1919 р. і офіційно були ліквідовані декретом радянського уряду від 22 січня 1920 р. Короткий термін їх функціонування та радянські ідеологічні стереотипи в оцінках місцевого самоврядування не сприяли всебічному вивченню діяльності земств, тим більше в регіональному вимірі. А позаяк саме на рівні мікроісторії найяскравіше увиразнюється діяльність органів місцевого самоврядування, це вмотивовує логічність визначення вузьких територіальних рамок дослідження. Тим більше, що для вивчення й висвітлення діяльності земств у вузьких межах повітів є історичні джерела, не введені до наукового обігу. До таких джерел належать публікації однієї з найвпливовіших і найбільших помірковано-ліберальних газет — «Киевлянин». Вона виходила у 1864–1919 рр., причому з 1879 р., за винятком деяких періодів, — щоденно, тиражем до 5 тис., примірників. На шпальтах «Киевлянина» опубліковано близько 60 матеріалів про діяльність Уманського повітового земства, які не були предметом спеціального вивчення.

Вважаємо, що систематизація й аналіз публікацій газети «Киевлянин» про діяльність земського самоврядування в одному з найбільших у Київській губ. повітів (Уманський повіт — третій за площею та другий за чисельністю населення серед 12 повітів губернії. — *Авт.*) дасть змогу наочніше проілюструвати багатогранну діяльність земства та зміцнить переконання у більшій ефективності роботи місцевого самоврядування порівняно з державним управлінням. Хоча діяльність повітового земства тривала недовго й діяло воно поряд з органами державної влади, все ж деталізація її напрямів і результатів є переконливим свідченням ефективності вирішення важливих регіональних проблем.

Історіографію діяльності земських установ України (1864–2001 рр.) висвітлила І. М. Миколаєнко, яка в низці наукових статей представила аналіз енциклопедичних та довідкових видань про утворення та діяльність земств на українських землях, охарактеризувала земську статистику на території України, дослідила висвітлення діяльності видатних постатей українських земств, проаналізувала деякі архівні матеріали як джерела дослідження діяльності земських установ і на дисертаційному рівні комплексно проаналізувала історіографію (Миколаєнко, І. 2003). Організаційно-правовий статус і соціальні функції земств Правобережної України у 1904–1917 рр. теж знайшли висвітлення в історичній науці (Огієнко, О. 2010). В полі дослідницького інтересу перебували земства Правобережної України й у плані розгляду таких питань як політичні та організаційно-правові засади діяльності земського самоврядування, його господарська та культурно-просвітницька активність (Верховцева, І. 2004). Деякі аспекти історії земських установ Правобережної України простежено в наукових працях іноземних дослідників, зокрема К. Мацузато (Мацузато, К. 2003) та Д. Бовуа (Бовуа, Д. 1998). Поцінуючи праці дослідників історії земств Правобережної України, вар-

то зазначити, що широкі територіальні межі наукового пошуку виключають локалізацію в окремих адміністративно-територіальних одиницях, у даному разі — висвітлення діяльності одного повітового земства, тому Уманське земство не було в полі їх дослідження.

Газету «Киевлянин» теж окремо не досліджували як джерело висвітлення діяльності земських установ Київської губ., а тим більше — одного з її повітів. Хоч аналогічні дослідження проводились і, наприклад, журнал «Русская мысль» вивчався як одне з джерел про діяльність земств в Україні (Миколаєнко, І. 2000).

Тому з урахуванням актуальності й міри наукової розробки історії земств Правобережної України у вітчизняній та зарубіжній історіографії, бачиться доцільним систематизувати публікації газети «Киевлянин» про культурно-просвітницьку діяльність Уманського повітового земства, що доповнюватиме джерельну базу історії діяльності земських установ та поглиблюватиме загальні уявлення про ці органи місцевого самоврядування. Наукова новизна такого дослідження полягає як у самій постановці проблеми, так і у визначенні його територіальних меж.

Джерельною базою дослідження є щорічні комплекти газети «Киевлянин» за 1911–1919 рр. Саме з червня 1911 р. газета почала повідомляти читачів про проведення земських виборів у Київській губ., а з липня — про утворення та діяльність Уманського повітового земства. На основі принципів науковості, об'єктивності, історизму з використанням спеціально-історичних методів (конкретно-пошукового та системно-структурного) систематизовано газетні публікації про Уманське земство, діяльність якого представлено як цілісну систему. Проблемно-хронологічний метод дав можливість систематизувати виявлені публікації за напрямками діяльності земства й у хронологічній послідовності. Методи аналізу та синтезу уможливили зведення всієї виявленої інформації про діяльність Уманського повітового земства до єдиної системи, а також викласти матеріал у певній послідовності та логічній завершеності.

Метою наукової розвідки є систематизація виявлених у газеті «Киевлянин» за 1911–1919 рр. публікацій про Уманське повітове земство за напрямками та формами діяльності для поглиблення шляхом конкретизації на мікрорівні загального уявлення про виборні органи місцевого самоврядування, що діяли на Правобережній Україні на початку ХХ ст. Комплексне висвітлення їх діяльності сприятиме утвердженню розуміння про необхідність нового осмислення їх досвіду, а деталізація публікацій про одне повітове земство у губернській газеті, яка поширювалася на весь Південно-Західний край Російської імперії, утверджуватиме в думці про важливість управлінської реформи.

Реалізація мети передбачала виконання таких завдань: виявити публікації про Уманське повітове земство на шпальтах газети «Киевлянин», систематизувати газетні повідомлення за окремими темами, що уможливило

визначення основних напрямів діяльності земських установ; викласти зміст публікацій у хронологічній послідовності, що ілюструє розширення поля діяльності повітового земства.

Організаційне оформлення Уманського повітового земства було завершено на надзвичайних зборах повітових гласних, які під головуванням повітового предводителя дворянства барона Юрія Федоровича Мейсндорфа відбулися в Умані 30 липня 1911 р. Після подячної молитви та відповідних привітальних промов було сформовано повітову земську управу в такому складі: головою став Ю. Ф. Мейсндорф, його заступником — О. Є. Єлісеєв, членами обрані Л. В. Костенко і Т. М. Доманицький. Губернськими гласними були обрані: О. К. Фещенко, В. Є. Чернов, князь С. А. Долгорукий, М. Є. Ящик, І. А. Штейнберг, від селян — Д. Є. Гулько, від польської курії — О. О. Іванський. Членами землевпорядної комісії обрали Г. Д. Яневського, М. Є. Ящика і К. У. Муленка; членами училищної ради — М. М. Ковеснікова і М. П. Крижановського. До губернського агрономічного товариства були делеговані І. Е. Попандопуло і В. В. Козаковський, а повітовий його осередок склали І. Е. Попандопуло, Д. І. Дунін, М. О. Базильський, Є. Ф. Науменко і К. С. Притика¹. В газетному повідомленні про затвердження земських виборів від 14 серпня 1911 р. йшлося про те, що 12 серпня 1911 р. київський губернатор затвердив на посадах голів і членів земських повітових управ Київської губ., зокрема по Уманському повітові². Кореспондент «Киевлянина» про результати виборів Уманського повітового земства повідомляв, що до його складу «вошли, большей частью, старые знакомые лица, направление которых и деловой ценз известны»³. Тому місцеві оцінки та прогнози на те, чим порадують земці, були неоднозначні: від оптимістичних у прогресивних колах до песимістичних серед чорносотенців. Полярність оцінок була зумовлена не лише діловими якостями і політичними поглядами новообраного земського керівництва, а й різноманіттям думок щодо земств загалом. Перші збори Уманського повітового земства з дозволу губернатора було призначено на 25 жовтня 1911 р.⁴

У такому складі керівництво Уманського повітового земства працювало три роки, а наприкінці липня 1914 р. розпочалася нова виборча кампанія: вибори на з'їздах уповноважених на повітові виборчі збори та вибори гласних. Терміни виборів в Уманському повіті земська управа встановила такі: 27, 28 і 30 липня вибирали неповноцензових уповноважених, а 10 і 12 серпня — земських гласних⁵. Нові вибори дещо змінили персональний склад Уманської земської управи, але головою її знову обрано Ю. Ф. Мей-

¹ Чрезвычайное земское собрание // Киевлянин. 1911. № 212. С. 3.

² Утверждение земских выборов // Киевлянин. 1911. № 223. С. 4–5.

³ Киевлянин. 1911. № 281. С. 5.

⁴ Местные известия // Киевлянин. 1911. № 293. С. 4.

⁵ Киевлянин. 1914. № 193. С. 3.

ендорфа. За освітою цивільний інженер, він був досить популярним серед земських діячів Київської губ. «Киевлянин» про нього писав: «Кристалльно чистый, прямой, на редкость благородный барон Ю. Ф. был глубоко уважаем и ценим... В земских кругах Киевской губернии он был представителем либерального направления...»¹. Після перевороту 1917 р. він був переобраний головою уже «демократичної» земської управи, але як «...глубокий и убежденный либерал и демократ, он вскоре увидел, что с нашими “демократами” — углубителями революции работать нельзя»². Тому він залишив посаду голови Уманської земської управи.

Поле діяльності Уманського земства було надзвичайно широке й не обмежувалося культурно-просвітницькою та господарською діяльністю. У травні 1912 р. кореспондент «Киевлянина» повідомляв, що одним з перших на повітових земських зборах розглядали створення в повіті телефонної мережі, зокрема передбачалося влаштувати в Умані центральну телефонну станцію і 30 її відділень у населених пунктах повіту з загальною протяжністю мережі 342 версти³. До кінця 1913 р. телефонну мережу в Уманському повіті було створено й у лютому 1914 р. завершено розробку проекту з'єднання телефонних мереж Уманського з Гайсинським повітом Подільської губ. Плата за дзвінки з гайсинської мережі в усі пункти Уманського повіту становила 30 коп. за 5 хв., а оплата викликів до телефону через кур'єра — 10 коп. Плата за користування телефоном в Уманському повіті надходила до Уманського земства, а в Гайсинському — до тамтешнього⁴. В березні 1914 р. Тарашанське земство запропонувало Уманському з'єднати телефонні мережі обох повітів. А оскільки вирішувалося питання про встановлення телефонного зв'язку між Тарашею та Києвом і Черкасами, то з'явилася можливість телефонного зв'язку з цими містами⁵. А в червні 1914 р. дописувач «Киевлянина» повідомляв, що Гайсинське повітове земство запропонувало Уманському спільно використовувати телефонні мережі обох повітів⁶. 1915 р. було встановлено телефонне сполучення Умань — Єлисаветград за земські кошти одноіменних повітів⁷. У рубриці місцевих новин газета від 7 жовтня 1915 р. повідомляла, що Уманське повітове земство шляхом приєднання своєї телефонної мережі до мережі Єлисаветградського повіту вийшло на сполучення з м. Вознесенськ Херсонської губ. А позаяк навесні 1916 р. планувалося завершити телефонне з'єднання Вознесенська з Одесою, то створювалася лінія телефонного зв'язку Київ — Умань — Єлиса-

¹ Савенко Ан. Барон Ю.Ф. Мейендорф (Некролог) // Киевлянин. 1919. № 30. С. 2.

² Савенко Ан. Барон Ю.Ф. Мейендорф (Некролог) // Киевлянин. 1919. № 30. С. 2.

³ Умань // Киевлянин. 1912. № 136. С. 4.

⁴ Телефон Умань — Гайсин // Киевлянин. 1914. № 49. С. 3.

⁵ Телефон Тараша — Умань // Киевлянин. 1914. № 80. С. 3.

⁶ Телефон Умань — Гайсин // Киевлянин. 1914. № 169. С. 3.

⁷ Местные известия // Киевлянин. 1915. № 2. С. 3.

ветград — Вознесенськ — Одеса¹. Тобто саме за кошти земств вирішувалися важливі питання сполучення.

Новообране Уманське земство на перших зборах на порядок денний поставило питання про впровадження загальної освіти. В ході його обговорення констатувалося, що запровадження загальної шкільної мережі гальмується будівництвом шкільних приміщень. А тому прийнято ухвалили в багатолюдних селах при училищах відкривати паралельні класи, не дочікуючись зведення нових шкіл. Як експеримент вирішено відкрити такі класи при двох училищах — у селах Війтівці та Ладижинці. Як двокомплектні вони мали працювати у дві зміни, а стосовно церковнопарафіяльних шкіл повітові земські збори висловили побажання, щоб у загальну шкільну мережу включалися тільки ті, які відповідають усім вимогам до земських шкіл: і в плані програми, і в плані облаштування. А щоб прискорити шкільне будівництво, було вирішено будувати приміщення тільки для шкіл. Що ж до вчительських квартир, то їх вважали за доцільніше орендувати².

На других повітових земських зборах у грудні 1912 р. знову обговорювалася народна освіта. Було затверджено план створення єдиної шкільної мережі з терміном реалізації 10 років. Ним передбачалося відкрити 126 нових шкіл на 396 комплексів для 50,4% дітей шкільного віку, які все ще залишалися поза системою початкової освіти. Школи планували відкривати з чотирирічним курсом навчання та обов'язковим вивченням основ сільського господарства, елементарних відомостей з гігієни та санітарії. Витрати на реалізацію такого плану обраховувалися сумою в 4 587 106 руб.³ Підготовлений в Уманському повітовому земстві план створення єдиної шкільної мережі міністерство народної освіти затвердило в серпні 1913 р.⁴

Щодо виділення земських коштів церковнопарафіяльним школам, то у числі 77 «Киевлянина» від 18 березня 1914 р. повідомлялося про таке непорозуміння в Уманському повіті. Ще 1913 р. Уманське земство постановило включити до земської шкільної мережі 19 нових комплексів церковнопарафіяльних шкіл з виданням єпархіальному відомству 1 523 руб., бо сільські громади саме стільки коштів виділяли на їх утримання. При цьому обумовлювалося, що ці кошти виділяються тільки на 1914 р. і то як виняток. Також земство постановило повідомити сільські громади 19 населених пунктів повіту про звільнення від виплати коштів церковнопарафіяльним школам. Саме цю останню постанову Уманського земства опротестувала Київська єпархіальна училищна рада шляхом подання скарги київському губернаторові. Від губернатора скаргу спрямували Уманському земству, яке, ознайомившись з нею, не тільки не погодилося з мотивами, викладеними в ній, а й відмовилося видати вже

¹ Телефон Киев — Одесса // Киевлянин. 1915. № 276. С. 2.

² Умань // Киевлянин. 1912. № 136. С. 4.

³ Умань // Киевлянин. 1912. № 356. С. 5.

⁴ Киевлянин. 1913. № 288. С. 3.

виділені школам кошти. Понад те, з огляду на таку ситуацію Уманська земська управа відклала вирішення питання про включення до земської шкільної мережі раніше визначених 19 церковнопарафіяльних шкіл повіту¹.

Це та інші невідкладні питання обговорювали на позачергових повітових земських зборах 22–24 березня 1914 р. Кореспондент «Киевлянина» писав, що в доповіді про це пояснювалося: за рішенням третіх повітових земських зборів деякі церковнопарафіяльні школи Уманського повіту було включено в земську шкільну мережу з виданням від земства грошової допомоги цим школам, але за умови, що сільські громади звільняються від утримання цих шкіл. Це рішення земства зумовило відмову сільських громад платити гроші духовному відомству на церковнопарафіяльні школи. В результаті склалася така ситуація: земських коштів було недостатньо для утримання шкіл, а сільські громади відмовлялися сплачувати в духовне відомство для їх фінансування. У пошуках способу вирішення проблеми духовне відомство звернулося до Уманського земства з пропозицією переглянути рішення і скасувати його в частині звільнення сільських громад від внесення коштів на церковнопарафіяльні школи. Така пропозиція мала і прихильників, і противників, а врешті після гострих дебатів земські збори ухвалили відхилити пропозицію єпархіального відомства й підтвердити попереднє рішення зборів — видавати на церковнопарафіяльні школи субсидії тільки за умови звільнення сільських громад від збору коштів на школи². Тобто Уманське земство продемонструвало готовність фінансувати й ті церковнопарафіяльні школи, які включались у його шкільну мережу.

У клопотання про поширення освіти включалася турбота земства в про бібліотеки. На сторінках «Киевлянина» висвітлено такий сюжет з діяльності Уманського земства в цій сфері: коли 9 червня 1912 р. з'явилися нові правила про земські бібліотеки при школах, то збори Уманського повітового земства 22–24 березня 1914 р. ухвалили клопотатися перед урядом про їх скасування й оскарження перед попечителем Київського навчального округу дій директора народних училищ Київської губ. Йшлося про те, що на основі нових правил директор народних училищ розпорядився вилучити з земських шкільних бібліотек книги «на малорусском наречии»³. До того ж збори Уманського земства ухвалили перенести всі бібліотеки при школах в окремі наймані приміщення й клопотатися про відкриття нових бібліотек на основі правил про них від 28 лютого 1906 р., якими обумовлювалося непідпорядкування бібліотек інспекторові народних училищ.

У наступних номерах «Киевлянина» питання про народні бібліотеки теж обговорювали, а для повного розуміння позиції Уманського земства 10 квітня

¹ Земство и церковно-приходские школы // Киевлянин. 1914. № 77. С. 3.

² Умань // Киевлянин. 1914. № 90. С. 3–4.

³ Умань // Киевлянин. 1914. № 90. С. 3.

1914 р. було опубліковано резолюцію шкільної комісії земства. В ній зазначалося, що розпорядження директора народних училищ Київської губернії про вилучення з бібліотек «изданий на малороссийском языке неправильно по существу...», бо суперечить заходам боротьби проти пияцтва та для підвищення загального культурного рівня сільських мешканців. Низький рівень культури, про що свідчило поширення пияцтва, хуліганства та злочинності, пояснювався в резолюції «...отсутствием разумных развлечений и слабым распространением доступной понимаю и интересной по содержанию для местного населения книги на родном языке»¹. Таке пояснення шкільної комісії Уманське повітове земство поклало в основу свого оскарження розпорядження директора народних училищ Київської губ.

Одним із напрямів діяльності земств було агрокультурне просвітництво населення, яке здійснювалось у різних формах. Для популяризації агрономічних знань земські працівники влаштовували курси для селян та вчителів. Курси були популярні й закономірно, що «Киевлянин» публікував інформацію про них. 8 липня 1912 р. в газеті проінформували, що 1 липня в Умані завершилися місячні сільськогосподарські курси, які організувала повітова земська управа для 30 селян Уманського повіту². А в газеті за 15 липня 1912 р. опубліковано інформацію про 10-місячні сільськогосподарські курси в Умані, на яких теоретичні та практичні заняття щоденно проводились не менше, ніж дев'ять годин³. Оцінюючи організовані при Уманській повітській земській управі сільськогосподарські курси, кореспондент «Киевлянина» зазначав, що вони «еще раз наглядно доказали, насколько в деревне назрела потребность к переходу к более усовершенствованным и умелым способам ведения крестьянского хозяйства»⁴. Наголошувалося, що земство не могло прийняти на курси всіх охочих: вони були розраховані тільки на 40 осіб, а прийняли 43 особи з 28 сіл Уманського повіту. Курсистам проводились екскурсії в Уманське училище садівництва та землеробства, прочитано курс лекцій та проведено низку практичних занять.

Місячні курси земство влаштовувало й у наступні роки, але це була не єдина форма підвищення рівня сільськогосподарських знань та поширення агрокультури. «Киевлянин» від 12 червня 1913 р. містив інформацію про те, що Уманська земська управа провела «агрономическое совещание, посвящённое разрешению вопросов по проведению в народ агрокультурных знаний»⁵. В ухвалі зазначалося, що головну увагу потрібно звернути на позашкільне поширення сільськогосподарських знань серед населення. Не обмежуючись щорічними місячними курсами, читаннями та бесідами агрономічного пер-

¹ Киевлянин. 1914. № 98. С. 3.

² Корреспонденция «Киевлянина» // Киевлянин. 1912. № 187. С. 5.

³ Корреспонденция «Киевлянина» // Киевлянин. 1912. № 194. С. 4.

⁴ Корреспонденция «Киевлянина» // Киевлянин. 1912. № 230. С. 3.

⁵ Корреспонденция «Киевлянина» // Киевлянин. 1913. № 160. С. 4.

соналу, потрібно проводити ще й періодичні двотижневі курси. Для реалізації цього завдання було вирішено влаштувати пересувний музей і запровадити посади агронома-лектора з платнею 3000 руб. на рік, його помічника з окладом 2000 руб. на рік та працівника музею з окладом 500 руб., а на влаштування музею виділити 2500 руб. Кошторис агрономічних заходів на 1914 р. було затверджено в сумі 173 859 руб. У цю суму входили витрати на утримання агрономів і музею, на курси для організації й ведення ручної праці, кредит на боротьбу з польовими шкідниками (мишами та ховрахами), на запрошення інструкторів з кустарних промислів, на введення нової — шостої посади дільничного агронома з місцезнаходженням у містечку Дубова Уманського повіту, на облаштування агрономічних дільниць з квартирами для агрономів. Планувалося преміювання за високоякісну весняну оранку, відкриття прокатних станцій сільськогосподарського реманенту, надання безпроцентних позик на придбання сільськогосподарських машин.

Дбало земство і про влаштування курсів для вчителів. Метою таких курсів «является сообщение основных сельскохозяйственных знаний тем работникам на ниве народного образования, которые пожелали бы эти знания приложить на ниве полевой»¹. Таких учителів завжди було багато, а на курси в червні 1914 р. було зараховано 170 осіб. Півтора місяця курсисти вивчати питання землеробства, садівництва, городництва, бджільництва, шовководства і т. д. Базою курсів для вчителів було Уманське училище садівництва та землеробства.

Агрокультурне просвітництво Уманського земства супроводжувалося широким розгортанням наукових і прикладних досліджень. 8 червня 1913 р. в «Киевлянині» написали про успіхи уманських земських ветеринарів у дослідях зі штучного запліднення коней, які було зафільмовано й відправлено до Петербурга для демонстрування на лекціях для земських ветеринарних лікарів². Про польові досліді дописувач «Киевлянина» 29 жовтня 1913 р. повідомляв, що член Київської губернської земської управи (делегований від Уманського земства. — Авт.) О. К. Фещенко разом зі спеціальною земською комісією вибрав для влаштування в Уманському повіті районного дослідного поля ділянку землі, яка належала Уманському училищу садівництва й землеробства³. А 20 листопада 1913 р. «Киевлянин» у рубриці «Местные известия» повідомляв, що в Уманському повіті відведено землю під дослідну станцію, влаштування якої розпочнеться навесні 1914 р.⁴ У тій самій рубриці газети від 28 листопада 1913 р. повідомлялося, що 55 дес. землі під дослідну станцію Уманського земства уже відмежовано⁵.

¹ Киевлянин. 1914. № 193. С. 3.

² Опытты искусственного оплодотворения // Киевлянин. 1913. № 156. С. 2.

³ Уманское районное опытное поле // Киевлянин. 1913. № 298. С. 4.

⁴ Опытная районная станция // Киевлянин. 1913. № 320. С. 3.

⁵ К утверждению районной опытной станции // Киевлянин. 1913. № 328. С. 4.

Земства також організували надання медичної допомоги населенню. Кореспондент «Киевлянина» 19 травня 1912 р. повідомляв, що однією з найневідкладніших справ в Умані було влаштування нової лікарні. Зазначалося, що становище, коли місто з населенням від 40 до 50 тис. має тільки одну лікарню, нормальним назвати не можна¹. Земська лікарня на 30 ліжок переповнена й багато хворих не можуть отримати медичну допомогу. «Киевлянин» за 12 жовтня 1912 р. містить повідомлення про те, що з ініціативи губернської адміністрації під головуванням губернського «врачебного инспектора» В. І. Орнатського в Умані проведено нараду представників міської влади, земства та лікарського персоналу, на якій обговорювали організацію медичної допомоги мешканцям міста й повіту. Міський голова Умані В. А. Долбін аргументовано доводив, що для задоволення потреб у медичному обслуговуванні тільки населення міста Умані міська лікарня має містити 200 ліжок. Коштів міського бюджету для цього не вистачить, тому необхідна допомога земства. Але, утримуючи власну земську лікарню на 30 ліжок, Уманське земство не могло повністю взяти на себе забезпечення медичної допомоги для всього населення повіту. Голова земської управи Ю. Ф. Мейєндорф узяв на себе обов'язки відкриття окремої лікарні для венеричних хворих за умови, що військове відомство передасть вільні приміщення в с. Маньківка. До вирішення цього питання Уманське земство зобов'язалося відкрити для таких хворих тимчасову лікарню на 10 ліжок. Окрім того, земство покривало всі витрати на оснащення самого приміщення і утримання хворих при єврейській лікарні.

Уманське земство на зборах у грудні 1912 р. ще раз детально обговорило необхідність допомоги венеричним хворим. У «Киевлянині» повідомлялося читачам про ухвалу зборів з цього питання. Було вирішено відкрити при уманській земській лікарні відділення для хворих на сифіліс, бо, за свідченням місцевих лікарів, «в деревнях, лежащих в соседстве с сахарными заводами, значительное число семей поголовно больны сифилисом»². Таке відділення відкривалося на 25 ліжок.

На початку лютого 1913 р. «Киевлянин» знову повідомляв про стан справ з організацією медичного обслуговування в Умані. У доволі розлогіх кореспонденції йшлося про те, що це питання перебувало на контролі київського губернатора, який вислухав звіти і міського голови, і голови Уманської повітової земської управи. Міська влада звинувачувала земство за більшу увагу до мешканців повіту та пропонувала створити окреме міське земство, яке б опікувалося тільки Уманню³. Ця пропозиція ще довго викликала суперечки та дискусії, що знаходило віддзеркалювалося на шпальтах київської газети.

Таким чином, виявлені в газеті «Киевлянин» й систематизовані публікації про діяльність Уманського повітового земства дають змогу скласти уявлення

¹ Умань // Киевлянин. 1912. № 137. С. 4.

² Умань // Киевлянин. 1912. № 356. С. 3.

³ Корреспонденция «Киевлянина» // Киевлянин. 1913. № 36. С. 5.

про напрями культурно-просвітницької роботи органу місцевого самоврядування. Серед пріоритетних напрямів земської роботи були налагодження шляхів сполучення (телефонний зв'язок), шкільна та позашкільна освіта, піклування про бібліотеки, агропросвітництво й сприяння підвищенню агрокультури сільського населення, організація медичної допомоги. Близько 40 повідомлень про створення виборного повітового земства та його культурно-просвітницьку діяльність у 1911–1914 рр., активність якої була призупинена через Першу світову війну, дають можливість зробити висновок про те, що найнагальніші проблеми розвитку регіону найдоцільніше вирішувати на регіональному рівні. Це утверджує в думці, що досвід діяльності земств потребує нового переосмислення, вивчення та можливого врахування при реалізації сучасної реформи про децентралізацію. Варте уваги й те, що діяльність повітового земства висвітлювалася на шпальтах розповсюджуваної на весь Південно-Західний край держави газети «Киевлянин», що можна вважати поширенням досвіду земської роботи.

Отже, формулювання висновку про те, що саме діяльність земств щодо територіальної самоорганізації українського суспільства була однією з заporук економічного та культурного розвитку, ще потребує додаткових досліджень, що передбачає розширення джерельної бази шляхом введення до наукового обігу мало-вивчених або й зовсім недосліджених джерел. Тому перспективним бачиться висвітлення господарської діяльності Уманського повітового земства за публікаціями газети «Киевлянин» для комплексного вивчення історії повітового земства за публікаціями газети «Киевлянин» під час комплексного вивчення історії повітового земства. А загалом історія місцевого самоврядування на українських землях має поповнитися комплексним дослідженням газети «Киевлянин» як джерела вивчення земських установ в Україні.

Бовуа, Д. 1988. *Битва за землю в Україні 1863–1914. Поляки в соціо-етнічних конфліктах*. Київ: Критика.

Верховцева, І. 2004. *Діяльність земств Правобережної України (1911–1920 рр.)*. Автореф. ... канд. іст. наук. Черкаси.

Мацузато, К. 1992. Столыпинская реформа и российская агротехническая революция. *Отечественная история*. № 6. С. 194–200.

Миколаєнко, І. 2000. Журнал «Русская мысль», як одне із джерел про діяльність земств в Україні. *Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Вісник. Історія*. Вип. 46. С. 56–61.

Миколаєнко, І. 2003. *Історіографія діяльності земських установ України (1864–2001 рр.)*. Автореф. Дис. ... канд. іст. наук. Київ.

Огієнко, О. 2010. *Земства Правобережної України: організаційно-правовий статус та соціальні функції (1904–1917 рр.)*. Автореф. дис. ... канд. іст. наук. Київ.

Bovua, D. 1988. *Bytva za zemliu v Ukraini 1863–1914. Poliaky v sotsio-ethnichnykh konfliktakh [Battle for Land in Ukraine 1863–1914. Poles in Socio-Ethnic Conflicts]*. Kyiv: Krytyka. [in Ukrainian]

Verkhovtseva, I. 2004. *Diialnist zemstv Pravoberezhnoi Ukrainy (1911–1920 rr.) [Activities of Zemstvos of the Right Bank of Ukraine (1911–1920)].* Avtoref. ... kand. ist. nauk. Cherkasy. [in Ukrainian]

Matsuzato, K. 1992. Stolypynskaia reforma y rossiyskaia ahrotekhnycheskaia revoliutsiia [Stolypin's Reform and the Russian Agro-Technical Revolution]. *Otechestvennaia ystoriia.* № 6. S. 194–200. [in Russian]

Mykolaïenko, I. 2000. Zhurnal «Russkaia mysl», yak odne iz dzherel pro diialnist zemstv v Ukraini [The Magazine «Russian Thought» as one of the Sources about the Activities of Zemstvos in Ukraine]. *Kyivskiy natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka. Visnyk. Istoriiia.* Vyp. 46. S. 56–61. [in Ukrainian]

Mykolaïenko, I. 2003. *Istoriografiiia diialnosti zemskykh ustanov Ukrainy (1864–2001 rr.) [Historiography of the Zemstvo Institutions of Ukraine (1864–2001)].* Avtoref. dys. ... kand. ist. nauk. Kyiv. [in Ukrainian]

Ohiienko, O. 2010. *Zemstva Pravoberezhnoi Ukrainy: orhanizatsiino-pravovyï status ta sotsialni funktsii (1904–1917 rr.) [Zemstvos of the Right Bank of Ukraine: Organizational and Legal Status and Social Functions (1904–1917)].* Avtoref. dys. ... kand. ist. nauk, Kyiv. [in Ukrainian]

УДК 116[37+77](477-25)«18/19»

DOI: 10.20535/2307-5244.50.2020.210121

Г. М. Казакевич

ORCID: 0000-0003-2690-860X

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Ю. Л. Мосенкіс

ORCID: 0000-0002-9957-0585

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

G. M. Kazakevych

Taras Shevchenko National University of Kyiv

I. L. Mosenkis

Taras Shevchenko National University of Kyiv

**ФОТОГРАФІЧНА ОСВІТА У КИЄВІ
НАПРИКІНЦІ ХІХ — У ПЕРШІЙ ТРЕТИНІ ХХ СТ.:
ЕВОЛЮЦІЯ ПІДХОДІВ**

*Photographic Education in the Late XIX — the First Third
of the XX century in Kyiv: The Evolution of Approaches*

На основі архівних джерел автори доводять, що протягом досліджуваного періоду Київ був одним із провідних центрів фотографічної освіти Східної Європи. Величезну роль у цьому відіграли науково-освітні заклади